

ULOGA I ZNAČAJ FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA U OTKRIVANJU PRIVREDNOG KRIMINALA

Nemanja Budimir¹
Tanja Budimir²

APSTRAKT

*Privredni kriminal predstavlja vodeći problem u Evropi i svetu. U današnje vreme on je dose-
gao neviđene razmere. Privredni kriminal je društveno negativna pojava koja je bila predmet
mnogih rasprava tokom proteklih nekoliko godina, kako od strane akademske zajednice koja
proučava ovaj oblik kriminala, tako i od strane stručnjaka koji su posvećeni borbi i sprečavanju
istog. Računovodstvene kriminalne radnje zauzimaju posebno mesto u privrednom kriminalu.
Ovo se posebno odnosi na kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, a koje obuhvataju fik-
tivnu i neadekvatnu obradu podataka u cilju prikrivanja pravog stanja sredstava, izvora sred-
stava ili poslovnog rezultata. Kako bi se smanjio broj prevara i vratilo poverenje u finansijsko
izveštavanje, sve više se primenjuje forenzičko računovodstvo. Ovaj oblik računovodstva pred-
stavlja upotrebu računovodstvenih, revizorskih i mnogih drugih finansijskih veština i znanja
prilikom rešavanja poslovnih odnosa, transakcija i tvrdnji, koje mogu biti ili već jesu predmet
sudskih sporova. Rad ima za cilj da definiše pojam privrednog kriminala, forenzičkog računov-
odstva, ali i da ukaže na značaj forenzičkog računovodstva u otkrivanju privrednog kriminala.*

KLJUČNE REČI: *privredni kriminal, forenzičko računovodstvo, otkrivanje, prevare*

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF FORENSIC ACCOUNTING IN DETECTING ECONOMIC CRIME

SUMMARY

*Economic crime is a leading problem in Europe and around the world. In these times, economic
crime has attained unprecedented proportions. Economic crime represents a socially negative
phenomenon that has been the subject of many discussions over the past few years, both by
the academic community that studies this form of crime, and by experts dedicated to fighting
and preventing this type of crime. Accounting crimes occupy a special place in economic crime.
This chiefly applies to criminal acts in financial reports, which include fictitious and inadequ-
ate processing of data to conceal the true state of funds, sources of funds or business results. To
reduce the number of frauds and restore confidence in financial reporting, forensic accounting
is increasingly being applied. This form of accounting represents the use of accounting, audi-*

1 Nemanja Budimir, Bryggan-Motala Kommun, Motala, Švedska/ Fondacija „Andrej Budimir“, Banja Luka, nemanja.fon-
dacijaandrejbudimir@gmail.com

2 Tanja Budimir

ting, and many other financial skills and knowledge when dealing with business relationships, transactions, and claims, that may remain or are already the subject of judicial disputes. The paper aims to define the concept of economic crime, forensic accounting, but also to point out the importance of forensic accounting in the detection of economic crime.

KEYWORDS: *economic crime, forensic accounting, detection, fraud*

UVOD

Kada se govori o privrednom kriminalu važno je naglasiti da za ovaj pojam ne postoji jedinstvena definicija. Definiciju koja se najčešće koristi dao je Edvin Saterland, koji je ujedno i tvorac termina kriminal belog okovratnika (eng. *White collar crime*). Njegova prva definicija određuje ovaj vid kriminala kao kriminal koji se javlja u sektoru privrednog poslovanja čiji su oblici ispoljavanja uglavnom u mahinacijama u vezi sa kupoprodajom raznih akcija, lažnih reklamiranja proizvoda, lažnim iskazivanjem finansijskog stanja i poslovanja pojedinih privrednih entiteta, podmićivanja poslovnih partnera, neposrednim i posrednim podmićivanjem državnih službenika, a sve s ciljem stvaranja povoljnih poslovnih aranžmana, proneverama, nenamenskim trošenjem sredstava, poreskim utajama i sl. (Bijelić & Ćurovac, 2016) S druge strane, za privredni kriminal može se reći da predstavlja oblik kriminala koji vrše lica sa visokim društvenim ugledom. Kriminal belog okovratnika koji je definisao Saterland, takođe je naišao na mnogobrojne kritike od strane drugih autora. Oni su smatrali da to što Saterland smatra kriminalom u stvari je normalna poslovna praksa i da sama motivacija prestupnika belog okovratnika je jednaka prestupima konvencionalnog kriminala. (McLaughlin & Muncie, 2019)

Pojedini autori u širem smislu određuju ovaj vid kriminala kao kriminal povezan sa privredom. U užem smislu privredni kriminal definiše se kao oblik kriminala koji je vezan za privredu i koji obuhvata sve prekršaje kojima se neposredno i posredno napadaju privredni odnosi. Da bi se prekršaj definisao kao privredni kriminal, potrebno je da ispunjava sledeće uslove: da je njihov neposredni zaštitni objekt privredni odnos, da prekršaj neposredno proističe ili se neposredno vrši u okviru nekog privrednog odnosa, da je aktivni subjekt u privrednom odnosu ili subjekat privrednog odnosa pravno/fizičko lice koje ima određena ovlašćenja koja se prikazuju kroz adekvatne mogućnosti raspolaganja imovinom koja je predmet privrednog odnosa. (Bijelić & Ćurovac, 2016, str. 10)

U praksi se koriste mnogi nazivi za ovaj vid kriminala, pa samim tim postoji i rasprava na temu da li postoji/ne postoji razlika između pojmova privredni i ekonomski kriminal i onoga šta se pod njima podrazumeva. Pojedini autori tvrde da je pojam privrednog kriminala širi u odnosu na ekonomski kriminal. Kao argumentaciju za ovu tvrdnju oni navode da privredni kriminal pored ekonomskih prekršaja podrazumeva i prekršaje protiv službene dužnosti, ali i imovinski kriminal koji nastaje zbog ekonomskih odnosa. U prilog ovome idu i formalnopravni, zakonski razlozi jer u pojedinim krivičnim delima protiv službene dužnosti u definiciji se javlja izvršilac koji se nalazi u ulozi službenog lica, ali za isto krivično delo predviđena je i krivična odgovornost lica koje je odgovorno u društvu. (Bijelić & Ćurovac, 2016)

Kada je reč o grupisanju privrednog kriminala, važno je istaći da postoje različiti prekršaji i različita grupisanja prekršajnih ponašanja, koja se ubrajaju u ovaj vid kriminala. Jedna od podela privrednog kriminala vrši se na osnovu koristi koja je ostvarena, na

osnovu počinjene štete, ali i na osnovu pojavnih oblika. U skladu sa ovim, može se izvršiti podela privrednog kriminala na sledeći način: u korist fizičkih lica (zloupotreba položaja i ovlašćenja, pronevere); krivično delo koje je počinjeno u korist pravnih lica (zloupotreba ovlašćenja u privrednom poslovanju, prevare u privrednom poslovanju); krivično delo koje je počinjeno na štetu pravnih lica (nesavesno privredno poslovanje, potpisivanje štetnih ugovora); antikorupcijska krivična dela (primanje i davanje mita); krivično delo pranje novca; krivično delo protiv slobodnog tržišnog takmičenja; stečajna krivična dela; carinska krivična dela; poreska krivična dela; i krivična dela iz oblasti vrednosnih papira i trgovačkih društava. (Kaleb, 2006, str. 3)

S druge strane, kada je reč o karakteristikama ovog vida kriminala, razlikuju se osnovne i specifične karakteristike. U osnovne karakteristike spadaju: mogućnost prilagođavanja novim društveno ekonomskim odnosima i pozitivno-pravnim propisima koji kontrolišu i uređuju sektor privrednog poslovanja; prikrivenost i poverljivost izvršenja; visoke „tamne brojke“; sofisticiranost metoda i načina izvršenja, ali i česti novi pojavni oblici; koristoljublje; ugrožavanje poverenja društva u rad privrednog sistema; internacionalizacija dela, a čemu je doprinela/doprinosi globalizacija tržišta; uslovljenost snažnim političko ekonomskim sistemom, a što nije karakteristika nasilničkog i konvencionalnog imovinskog kriminala; karakteristična svojstva lica koja su izvršioci krivičnih dela privrednog kriminala, a koja obuhvataju svojstva koja su specifična za kriminalitet belog okovratnika kao i koristoljublje kao motiv, ali i svojstva koja se tiču njihove profesije; lica koja su izvršili ova dela uglavnom su službena/odgovorna lica u finansijskom i privrednom poslovanju. (Stevanović & Cvetković, 2019, str. 56) Pored ovoga privredne kriminalne aktivnosti karakterišu i latentne prikrivenosti. Njihova specifičnost je u tome da posledice u pojedinim slučajevima nisu vidljive ni licima/subjektima koji su pretrpeli štetu, dok se prikrivenost posebno javlja kada se kao počinitelji javljaju službena lica ili ukoliko na neki drugi način učestvuju u izvršenju. (Banović, 2017, str. 169)

Specifične karakteristike lica koja su izvršila ova krivična dela u većini slučajeva imaju značaj pri operativnom radu institucija formalne socijalne kontrole, s ciljem sprečavanja ovih vidova kriminala. Počinioci ovih dela uglavnom su lica koja pripadaju višim socijalnim i ekonomskim nivoima i po pravilu su obrazovaniji i inteligentniji od počinitelaca drugih kriminalnih dela. Hristov u svom istraživanju, navodi da lica mlađa od 35 godina prilikom vršenja kriminalnih dela iz oblasti privrednog kriminala uglavnom deluju samostalno i šteta koja nastaje nije veća od 100.000 dolara. Oni uglavnom žive u skromnim uslovima. Lica starija od 35 godina uglavnom deluju u grupama, visoko su obrazovani i iznad prosečno inteligentni, žive u luksuznim stanovima/kućama i poseduju različite statusne simbole, a šteta koju prouzrokuju je veća od 100.000 dolara. (Hristov, 2017, str. 168)

VRSTE KRIMINALNIH RADNJI

Kako bi se postigao cilj u vidu određivanja pojma kriminalnih radnji koje dovode do narušavanja zakonitih privrednih tokova i koji će uvažiti temeljni kriterijum revizije o njihovom materijalno važnom uticaju na finansijske izveštaje, potrebno je izvršiti klasifikaciju u dve grupe, a to su: malverzacije (prevare) i kriminalne radnje u finansijskim izveštajima. S obzirom na važnost za revizorsku praksu i teoriju, kriminalne radnje mogu se grupisati na sledeći način:

- Prema počiniocima i oštećenim društvenim kategorijama- u prvom planu su lica koja vrše nezakonite transakcije, ali isto tako navodi se i koje su to kategorije društva ugrožene od strane počinioca. Zbog toga razlikuje se nekoliko osnovnih tipova, a to su: kriminalne radnje zaposlenih, kriminalne radnje rukovodstva, investicione prevare, prevare prodavaca, prevare kupaca i ostale raznovrsne prevare (Petković, 2010, str. 11);
- Prema računovodstvenim ciklusima- razlikuje se pet ciklusa, a to su: ciklus prodaje i naplate, ciklus kupovine i plaćanja, ciklus platnih lista i kadrova, ciklus skladišta i zaliha i ciklus pribavljanja kapitala. (Petković, 2010);
- Prema načinu izvršenja kriminalne radnje- za uspešno sprečavanje i otkrivanje kriminalne radnje u finansijskim izveštajima važno je poznavanje pojavnih oblika i načina izvršenja pojedinih kriminalnih radnji. Upravo iz tog razloga Međunarodni standardi revizije (MSR) kao glavne oblike kriminalnih aktivnosti u finansijskim izveštajima navode: protivpravno prisvajanje sredstava i lažno finansijsko izveštavanje. (Spahić, 2014, str. 542; Cvetković & Bošković, 2018, str. 86) Kako bi se otklonile mogućnosti da izvršilac krivičnog dela primenjuje nezakonito stečene prihode, velika pažnja usmerena je ka otkrivanju i sprečavanju pranja novca, odnosno postupku prenosa/konverzije imovine koja je stečena na nezakonit način, a sa ciljem da se prikrije njeno nezakonito poreklo i pribavljanje. Naime, lica koja su počinila kriminalne radnje u finansijskim izveštajima protivpravno stečenu korist, koriste tako da izvore nezakonito prisvojenih sredstava prikažu kao zakonite. S obzirom na sve veću digitalizaciju i upotrebu računara u poslovanju, primetna je pojava velikog broja različitih oblika i načina izvršenja nezakonite aktivnosti u finansijskim izveštajima, gde se kao alat koristi znanje i veštine IT tehnologije. Kako bi se na celovit način uradila podela kriminalnih aktivnosti u finansijskim izveštajima, sa aspekta oblika i načina izvršenja, neophodno je uključiti i kompjuterski kriminal. Dakle, kriminalne radnje u finansijskim izveštajima mogu se grupisati u pet osnovnih kategorija, a to su: protivpravno prisvajanje sredstava, lažno finansijsko izveštavanje, korupcija, pranje novca i kompjuterski kriminal. (Petković, 2010, str. 18);
- prema odredbama krivičnog zakonika- revizija finansijskih izveštaja vrši se kod privrednih subjekata koji ekonomske transakcije vrše poštujući međunarodne računovodstvene standarde i nacionalno zakonodavstvo. Naime, propisi su u društvu od izuzetne važnosti, pa je samim tim sprovođenje zakona važno za svaku društvenu zajednicu, ali često se dešava da zakoni nisu prihvaćeni od strane svih članova zajednice. Zbog toga se dešava da pojedina lica krše zakone i propise i na taj način nanose štetu društvu. Upravo iz tog razloga društvo uvodi sankcija.

KRIMINALNE RADNJE U FINANSIJSKIM IZVEŠTAJIMA

Izdvajaju se dva razloga koji dovode do nastanka privrednog kriminala. Jedan su nepozdani računovodstveni izveštaji, a drugi nepostojanje sistema organizovanja poslovanja i neadekvatan unutrašnji nadzor. Do nastanka kriminalne radnje dovode tri faktora, a to su: motivi (privlačnost), mogućnost (prilika) i odsustvo integriteta. Naravno, ovome se mora dodati i mogućnost manipulisanja činjenicama u finansijskim izveštajima u cilju prikri-

nja nedozvoljenih aktivnosti. Počinioци krivičnih dela pokušavaju da sakriju tragove kriminalnih aktivnosti koje su počinili. Međutim, sve kriminalne aktivnosti za sobom ostavljaju i određene tragove. Naznake, koje mogu biti pokazatelji kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima, ali istovremeno mogu da budu i odraz nesavesnog rada i greške, uglavnom se javljaju kao rezultat svesnog nepoštovanja računovodstvenih procedura. Kreativno računovodstvo ima veliki značaj za razumevanje zloupotrebe finansijskog izveštavanja. Za kreativno računovodstvo može se reći da prikazuje drugu stranu računovodstva. Ono obuhvata sve računovodstvene prakse koje svesno odstupaju od standarda u cilju prezentovanja željene, a ne stvarne prinodne i finansijske snage privrednog subjekta. (Kaparavlović, 2011; Škarić-Jovanović, 2007) Tehnike koje se primenjuju prilikom lažiranja finansijskih izveštaja jednim imenom zovu se kreativno računovodstvo, a mogu se opisati kao: agresivno (nasilno) računovodstvo- predstavlja svestan i nameran izbor i primenu računovodstvenih načela i postupaka u nameri da se ostvari željeni rezultat (uglavnom je reč o iskazivanju više dobiti), bez obzira na to da li su postupci koji su izabrani u skladu sa računovodstvenim standardima i propisima ili ne. (Mulford & Comiskey, 2002, str. 3); ujednačavanje dobitka- je oblik upravljanja dobitkom koji je dizajniran kako bi eliminisao velike oscilacije u dobiti izveštajnog privrednog subjekta (povećanje/smanjenje), a čiji je cilj iskazivanje ujednačene dobiti u nizu sukcesivnih vremenskih perioda što podrazumeva odgađanje dobiti tokom dobrih poslovnih godina za periode u kojima se očekuje da će privredni subjekt imati lošije finansijske rezultate. (Mulford & Comiskey, 2002, str. 3); upravljanje zaradom (dobitkom)- je aktivno manipulisanje dobitkom u cilju ostvarenja unapred definisanih dobitaka od strane menadžmenta ili dobitaka koje su predvideli finansijski analitičari, ili kako bi se postigao ujednačen prikaz trendova dobitka. (Mulford & Comiskey, 2002, str. 3); lažno finansijsko izveštavanje- je namerno pogrešno prikazivanje/izostavljanje iznosa ili obelodanjivanja u finansijskim izveštajima u cilju zavaravanja korisnika istih. Samim tim ono se smatra kriminalnom aktivnošću. (Mulford & Comiskey, 2002, str. 3)

Kreativno računovodstvo moguće je primenjivati unutar regulatornih okvira i to u onim delovima koja nisu u dovoljnoj meri pojašnjena ili dozvoljavaju velika odstupanja. Međutim, kada se pređu granice regulatornih okvira, u tom slučaju govori se o krivičnom delu.

Lažno finansijsko izveštavanje ima za cilj prikazivanje lažnog finansijskog položaja i rezultata poslovanja privrednog subjekata, a može da podrazumeva: manipulaciju, prepravku ili falsifikovanje računovodstvene evidencije ili prateće dokumentacije koja se upotrebljava kada se vrši sačinjavanje finansijskih izveštaja; svesna izostavljanja ili lažna (netačna) predstavljanja važnih događaja/transakcija u finansijskim izveštajima; svesno napravljene greške ili primena računovodstvenih principa. (Bešlić et al., 2014) Posmatrajući lažno finansijsko izveštavanje, tj. kreativno računovodstvo, može se videti da rukovodstvo privrednog subjekta može da primenjuje određene mere i na taj način utiče na: bilans stanja (visinu iskazane neto imovine), bilan uspeha (visinu iskazane dobiti) i nivo prikazane neto gotovine iz operativne, tj. poslovne aktive. Dakle, lažno finansijsko izveštavanje može se kretati u dva smera: prikazivanje lošijeg imovinsko-finansijskog položaja i manjeg finansijskog rezultata ili iskazivanje boljeg finansijsko-imovinskog položaja i većeg finansijskog rezultata. (Vuletić, 2015) Lažiranjem finansijskih izveštaja rukovodstvo privrednog subjekta nastoji da realizuje jednu od strategija: prikazivanje više dobiti u odnosu na ostvarenu dobit putem povećanja prihoda i dobitaka i/ili smanjenjem rashoda i gubitaka tekućeg perioda; prika-

zivanje niže dobiti u odnosu na ostvarenu dobit prikazivanjem nižih prihoda i dobitaka i/ili viših rashoda i gubitaka tekućeg perioda.

Računovodstvene manipulacije nastaju kada menadžment kompanije koristi prosuđivanje u procesu finansijskog izveštavanja i strukturiranja transakcija i na taj način vrše modifikaciju finansijskih izveštaja, a sve kako bi pogrešno informisali korisnike ili kako bi izvršili uticaj na ugovorne ishode, koji zavise od računovodstvenih informacija. (Gabrić & Miljko, 2018, str. 6; Budimir et al., 2022, str. 290) Važno je naglasiti da se manipulacije uglavnom javljaju u sledećim oblicima: manipulacije rashodima i troškovima, manipulacije prihodima, manipulisanje rezervisanjima, stvaranje nerealne aktive (kapitalizacija tekućih troškova), agresivna revalorizacija u cilju prikazivanja bolje slike o solventnosti i umanjena utiska o visokim zaradama, skrivanje obaveza, uzimanje novca iz privrednog subjekta, krađa gotovine i složene transakcije. (Belak, 2011, str. 151)

Upotreba kreativnog računovodstva za posledicu ima gubitke u tržišnoj vrednosti privrednih entiteta. Kao logične posledice javljaju se „izobličeni“ finansijski izveštaji koji su praćeni prebacivanjem dobitka između perioda ili privrednih subjekata. Neposredna upotreba podataka koji se nalaze u finansijskim izveštajima koji su „doterani“ primenom kreativnog računovodstva, izuzetno je rizična, posebno za eksterne korisnike. Štete koje mogu nastati prezentovanjem lažnih finansijskih izveštaja vezani su za gubitke koji su nastali zbog pogrešno donetih odluka, ali i na gubitak poverenja investitora, poverilaca i drugih koji su korisnici istih. Negativni nagoveštaji ovakvih izveštaja su: umanjena pouzdanost, kvalitet, transparentnost i integritet procesa finansijskog izveštavanja; rizikuje se poštenje i nepristrasnost revizorske profesije, revizora i revizorskih agencija; manje poverenje tržišta kapitala i pouzdanost finansijskih informacija; manji kredibilitet tržišta kapitala; negativan uticaj na nacionalni ekonomski razvoj i prosperitet; visoki sudski troškovi; potreba za normativnom intervencijom; stečaj i izuzetno visoki ekonomski gubici privrednih subjekata koji učestvuju u lažnom finansijskom izveštavanju; uništena karijera lica koja učestvuju u lažiranju finansijskih izveštaja; disbalans normalnog poslovanja i aktivnosti optuženih kompanija; sumnja u efikasnost revizije koja se sprovodi nad finansijskim izveštajima; i smanjen javni ugled i poverenje u računovodstvenu/revizorsku profesiju. (Petrova, 2008)

Na osnovu navedenog može se zaključiti da u ovom slučaju štetu podnose investitori, privredni subjekti u kojima je otkrivena primena kreativnog računovodstva, tržišta kapitala, ali i svi ostali potencijalni korisnici finansijskih izveštaja. Međutim, upravo investitori su ti koji snose i najveće posledice. Često kada se u privrednom subjektu otkrije manipulisanje u finansijskim izveštajima, taj privredni subjekt završi u stečaju. Negativna posledica za privredni entitet je i pad tržišne vrednosti, ubrzo nakon što dođe do otkrića prevare. Zaposleni, država i šira javnost isto tako trpe posledice primene kreativnog računovodstva. Zaposlenim u tom privrednom subjektu neće biti isplaćene sve zarade i na kraju će izgubiti posao, a državi neće biti uplaćene sve poreske obaveze. Dok će šira javnost u budućnosti imati negativan ugled, a šanse za otvaranjem novih filijala i radnih mesta biće smanjene. (Cvetković & Bošković, 2018)

Prema MRS, kriminalne radnje predstavljaju namerne aktivnosti jednog/više rukovodilaca, lica ovlašćenih za upravljanje, zaposlenih ili trećih strana koja podrazumevaju obmanjivanje radi sticanja nepripadajuće ili nezakonite dobiti. (Vlada Republike Srpske, 2023) Kada se posmatraju kriminalne radnje u finansijskim izveštajima kao podklasa/podgrupa malverzacija može se reći da je to svaka radnja koja je izvršena od strane službenog/od-

govornog lica, a koja je u zakonu propisana kao krivično delo i gde se prilikom izvršenja ne upotrebljava sila ili pretnja, nego se primenjuje obmana kao sredstvo pomoću koga se obezbeđuje protivpravna imovinska korist, a posledica toga su materijalno značajni pogrešni iskazi u finansijskim izveštajima kompanija. (Petković, 2010, str. 10)

POJAM FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

Forenzičko računovodstvo predstavlja deo poslovne forenzike. Poslovna forenzika definiše se kao skup znanja i metoda u borbi protiv poslovnih prevara različitih vrsta, ali i u borbi protiv korupcije. Pored forenzičkog računovodstva poslovna forenzika obuhvata i forenzičku reviziju, kompjutersku forenziku, osnivanje fiktivnih povezanih pravnih lica, nepravilno obavljena preuzimanja, spajanja i pripajanja kompanija, prevare u poslovnim ugovorima, prevare i obmane kupaca, potrošača i dobavljača, prevare u tržišnim takmičenjima, pronevere različitih oblika pranja novca, prevare koje se tiču kvaliteta usluga/proizvoda, različite vrste krađa i sl. (Lekić et al., 2018, str. 89) Forenzičko računovodstvo definiše se kao upotreba istražiteljskih i analitičkih veština kako bi se otkrile manipulacije u finansijskim izveštajima koji nisu u skladu sa računovodstvenim standardima, poreskim zakonima, ali i drugim zakonskim odredbama. Sam koncept forenzičkog računovodstva veoma je složen i temeljan i računovođe u svom profesionalnom i nezavisnom prosuđivanju formiraju prezentaciju na izrazito visokom nivou pouzdanosti i to u meri kako bi se mogli koristiti kao dokazi u sudskim postupcima, zakonskim postupcima i sl. (Budimir, 2013, str. 7) Dakle, forenzičko računovodstvo predstavlja oblik računovodstva koji je prikladan za javne preglede, pre svega jer podrazumeva visok nivo osiguranja. Može se reći da ovaj vid računovodstva predstavlja metod koji karakterišu specifični načini istraživanja i analize knjigovodstveno-računovodstvene dokumentacije i evidencije, ali u zavisnosti od potrebe moguće je primenjivati i druge oblike dokumentacije, usmerene na identifikaciju i otkrivanje kriminalnih i drugih nedozvoljenih radnji u poslovanju.

U forenzičkom računovodstvu analize predstavljaju prvu odrednicu. One razrađuju i objašnjavaju uzrok i posledice određene pojave, uključujući pronalaženje prevare i posledica koje je izazvala. Kao primarna metodologija forenzičkog računovodstva izdvaja se objektivna verifikacija. Dakle, ovaj deo računovodstva usmeren je ka dokazima o ekonomskim transakcijama i izveštavanju, kao sastavnim delovima računovodstvenog sistema i zakonske mreže koja prihvata ovaj oblik dokaza, kao prihvatljive u funkciji ustanovljavanja računovodstvenog evidentiranja. Veliki uticaj na njegov razvoj imala su empirijska znanja koja su stečena kroz poslovnu praksu, dok su teorijska znanja imala manji uticaj. Računovođe koje se bave ovim računovodstvom su osposobljene da posmatraju iza brojeva i na taj način suočavaju se sa realnom situacijom u poslovanju. (Budimir, 2013, str. 7-8)

TEHNIKE I METODE FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

U postupku analize finansijskih izveštaja koristi se čitav niz različitih postupaka. Kako bi izvršili analizu odnosa između pozicija u finansijskim izveštajima, forenzičke računovođe primenjuju: horizontalnu i vertikalnu analizu (analiza strukture finansijskog izveštaja i analiza dinamike finansijskog izveštaja) i poređenje detaljnih pozicija u finansijskim izveštajima i analizu odnosa. Analiza strukture finansijskih izveštaja može se upotrebljavati posebno na svaki segment finansijskog izveštaja. Ona pokazuje udeo svake bilansne pozicije

u ukupnoj aktivni, pasivi ili ukupnim prihodima. (Rodić et al., 2011, str. 127) Zahvaljujući ovim tehnikama vrši se detaljno razlaganje problema i na taj način omogućava se poređenje međusobno povezanih oblasti poslovanja, a gde na kraju ti odnosi dovode do upućivanja na mogućnost pojave kriminalnih aktivnosti. Dakle, upravo one predstavljaju važan alat koji se primenjuje prilikom određivanja da li neka salda računa i bilansne pozicije imaju veću mogućnost da postanu predmet kriminalnih aktivnosti.

S obzirom da svi poslovni događaji koji se evidentiraju u knjigovodstvu imaju uticaj na dva ili više finansijskih izveštaja, za očekivati je da se javlja povezanost podataka koji se u tim izveštajima evidentiraju i obelodanjuju. Ovo predstavlja osnovu na kojoj se zasniva analiza finansijskih izveštaja, a koja predstavlja analizu važnih pokazatelja i trendova, što podrazumeva i rezultate koji su dobijeni nekim ispitivanjima, fluktuaciju i odnose koji nisu vezani sa drugim bitnim podacima ili koji odstupaju od ranije definisanih veličina.

Može se izvesti zaključak da je cilj analize finansijskih izveštaja da rezultate i zaključke zasniva na poređenju pojedinih podataka, a u praksi najviše se upotrebljavaju: poređenje tekućih podataka preduzeća u odnosu na podatke iz ranijih perioda; poređenje podataka preduzeća u odnosu na podatke koji su iskazani u projekcijama, predviđanjima, budžetu i sl.; poređenje podataka u odnosu na podatke sektora poslovanja i podataka drugih učesnika na tržištu koji su uporedivi; upoređivanje finansijskih podataka preduzeća u odnosu na poslovne (nefinansijske) podatke; upoređivanje podataka preduzeća u odnosu na ranije određene i očekivane podatke. Važno je istaći da horizontalna i vertikalna analiza finansijskih izveštaja, same po sebi ne optužuju nikoga, ali ni ne dokazuju da je došlo do kriminalne aktivnosti. One u stvari predstavljaju samo pokazatelje da je moguće da postoje nezakonitosti u jednom ili više segmenata poslovanja.

Pored ovih metoda izdvajaju se i matematički metodi, ali i modeli koji se upotrebljavaju kao podrška analizi finansijskih izveštaja koji su okrenuti ka otkrivanju nezakonitih finansijskih postupaka, ali isto tako i na predviđanje bankrota koji mogu nastati kao posledica malverzacija. Najčešće korišćeni su Altmanov Z- score model (primenjuje se za predviđanje poslovnih poteškoća, tj stečaja) (Bogdan et al., 2019), Benfordov zakon (poznat je i kao zakon prve cifre i govori o verovatnoći pojavljivanja pojedinih cifara u nepristrasnim skupovima numeričkih podataka) i Beneish M- score (dosta je sličan Altmanovom Z-score modelu, s tim što je kod Beneishovog modela akcenat stavljen na pokušaju da se utvrdi postojanje/nepostojanje manipulacija u finansijskim izveštajima). (Budić, 2023, str. 85)

Za otkrivanje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima primenjuju se i računarski softveri, Oni mogu da prate i evidentiraju nelogičnosti u računovodstvenom evidentiranju, postupcima zaposlenih, upotrebu neodgovarajuće dokumentacije i sl. Kada softver evidentira nelogičnost on to prijavljuje kontrolorima. Prilikom analize podataka u računovodstvu softver prepoznaje signale moguće prevare, kao što su: slična imena kupaca/dobavljača, nastojanje da se prvoku lažne fakture upotrebljavajući lažne kupce/dobavljače; podaci kupaca/dobavljača koji su slični; ista adresa kupca/dobavljača i zaposlenog lica; plaćanje kupcu/dobavljaču koje je izvršeno na tekući račun ili adresu koja ne odgovara osnovnim podacima; plaćanje u istim ili sličnim iznosima; učestalost povrata izvršenih plaćanja prema kupcima/dobavljačima od strane zaposlenih lica.

ZAKLJUČAK

Na osnovu svega navedenog može se zaključiti da privredni kriminal nesumnjivo predstavlja jedan od aktuelnih problema današnjice, koji kao poseban vid kriminalne aktivnosti dovodi do sve većeg narušavanja nesmetanog funkcionisanja privrede, a to u isto vreme nanosi ogromnu materijalnu štetu društvu. Posledice koje nastaju kao rezultat privrednog kriminala su višestruke za društvo, a to su: direktna šteta privrednim entitetima, državnom budžetu, ukupnim privrednim i ekonomskim tokovima u celini.

Forenzičko računovodstvo koristi različite postupke, tehnike i metode radi utvrđivanja postojanja lažnog izveštavanja, korpupcije, ali i da bi se utvrdilo da li postoje prevare ili namere da se ista izvrši, krađe, falsifikovanje informacija, krivotvorenje i sl. Tokom ispitivanja forenzičko računovodstvo koristi raznovrsne metode. Metode obuhvataju ispitivanje poštovanja osnovnih računovodstvenih principa, upotrebu zakonskih odredbi, ali i intervjuisanje pojedinaca. Važno je naglasiti da poređenje podataka određenog privrednog subjekta sa podacima ostalih privrednih subjekata iz istog sektora poslovanja može predočiti potencijalne probleme na koje je potrebno obratiti pažnju. Prilikom ispitivanja forenzičke računovođe posebnu pažnju usmeravaju ka: povećanim proizvodnim troškovima koji nemaju logično objašnjenje; veliki otpisi imovine, a koji odstupaju od onih u industriji; manja proizvodnja za iste troškove u odnosu na konkurenciju; niži/viši rashodi/prihodi u odnosu na konkurenciju i sl. S druge strane, pokazatelji prevara u privrednim subjektima su: visoki iznenadni gubici, sprečavanje internih revizora da obavljaju svoj posao, manjkovi na zalihama koji se ne mogu objasniti, neobični otpisi potraživanja, neusklađen priliv novca sa приходima i potraživanjima, neusklađenost odliva novca sa obavezama, izrazito visoki računi za usluge koji se plaćaju drugim kompanijama, ali i fiktivni računi sa povezanim kompanijama. Dakle, posao forenzičkog računovođe je da pomoću različitih tehnika koje ima na raspolaganju ispita i istraži sve mogućnosti postojanja prevare u privrednom subjektu. Iz svega prethodno navedenog može se izvesti zaključak da forenzičko računovodstvo predstavlja veoma koristan instrument koji se koristi za otkrivanje različitih oblika kriminalnih aktivnosti, ali isto tako ima veoma važnu ulogu u prikupljanju i obezbeđivanju dokaza koji će biti adekvatni za sud i na taj način obezbediti da počinioци krivičnih dela odgovaraju za ono što su počinili.

LITERATURA

1. Banović, B. (2017). Kompetentnost subjekata otkrivanja i gonjenja u funkciji efikasnog suzbijanja privrednih krivičnih dela. U I. Stevanović, & V. Čolović, *Privredna krivična dela* (str. 167-185). Beograd : Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Institut za uporedno pravo.
2. Belak, V. (2011). *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo*. Zagreb: Belak Excellens.
3. Bešlić, I., Bešlić, D., & Zakić, V. (2014). Data mining tehnika za otkrivanje lažnog finansijskog izveštavanja. *Sinteza*, 583-587.
4. Bijelić, S., & Ćurovac, S. (2016). *Pravosuđe*. Sarajevo: Visoko sudsko i tužilačko vijeće. Preuzeto sa <https://portalfo2.pravosudje.ba/vstvfo-api/vijest/download/40811>
5. Bogdan, S., Bareša, S., & Hadina, V. (2019). Testiranje primjenjivosti Altmanovog Z-score modela za predviđanje stečaja u Republici Hrvatskoj. *Notita-časopis za ekonomske, poslovne i društvene teme*, br. 5, 31-46.
6. Budić, M. (2023). Beneishov M-score model u funkciji detekcije manipulacija u finansijskim izveštajima. *Revizor- Časopis za teoriju i praksu*, 81-92.

7. Budimir, N. (2013). Forenzičko računovodstvo. *Analiza poslovne ekonomije- Časopis za poslovnu ekonomiju, biznis i menadžment i komunikologiju*, br. 8, vol. 1, 1-16.
8. Budimir, N., Hercegovac, B., & Budimir, T. (2022). Računovodstvene manipulacije. *Zbornik radova FINANSIJE, RAČUNOVODSTVO, MENADŽMENT-jučer, danas, sutra- 10. Međunarodni simpozij*, 287-300.
9. Cvetković, D., & Bošković, V. (2018). Pojavni oblici kreativnog računovodstva i najčešće manipulacije u finansijskim izveštajima. *ODITOR- Časopis za menadžment, finansije i pravo*, br.1, 81-92.
10. Cvetković, D., Jovanović, Z., & Bešić, D. (2016). Privredni kriminalitet u Republici Srbiji u periodu od 2006. do 2015. godine. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Vol. L, br. 2*, 569-584.
11. Gabrić, D., & Miljko, M. (2018). Računovodstvene manipulacije u finansijskim izvještajima preduzeća- istraživanje motivacije i poticaja. *Ekonomski misao i praksa*, 27(1), 3-27.
12. Hristov, Z. (2017). Psihološke i kriminološke karakteristike učinilaca krivičnih dela protiv ekonomije. *Crimen*, 158-172.
13. Kaleb, Z. (2006). *Gospodarska kaznena djela iz područja trgovačkih društava i vrijednosnih papira*. Zagreb: Zgombić i partneri.
14. Kaparavlović, N. (2011). Uticaj kreativnog računovodstva na kvalitet finansijskog izveštavanja. *Ekonomski horizonti*, 13 (1), 155-168.
15. Lekić, Ž., Bjelajac, Ž., & Carić, M. (2018). *Forenzičko računovodstvo revizija prevara*. Novi Sad: Univerzitet privredna akademija, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.
16. McLaughlin, E., & Muncie, J. (2019). *The SAGE Dictionary of Criminology*. Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd.
17. Mulford, W., & Comiskey, E. (2002). *The Financial Numbers Game: Detecting Creative Accounting Practices*. New York: John Wiley and Sons. Inc.
18. Petković, A. (2010). *Forenzička revizija- Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*. Novi Sad: Proleter a.d. Bečej.
19. Petrova, D. (2008). Korišćenje računovodstvenih procena u manipulativnom finansijskom izveštavanju i odgovornosti revizora. *Računovodstvo*, br. 7-8 (52), 23-34.
20. Rodić, J., Vukelić, G., & Andrić, M. (2011). *Analiza finansijskih izveštaja*. Subotica: Proleter a.d. Bečej.
21. Spahić, N. (2014). Otkrivanje prevara i pronevera u finansijskim izveštajima. *Sinteza*, 541-545.
22. Stevanović, A., & Cvetković, D. (2019). Pojam i karakteristike privrednog kriminaliteta. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 45-62.
23. Škarić-Jovanović, K. (2007). Kreativno računovodstvo-motivi, instrumenti i posledice. *Zbornik radova: Mjesto i uloga računovodstva, revizije i finansija u novom korporativnom okruženju, XI Kongres Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, Teslić*, 51-70.
24. *Vlada Republike Srpske*. (2023, 06 13). Preuzeto sa Ministarstvo finansija: <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mf/Documents/>
25. Vuletić, P. (2015). Lažno finansijsko izveštavanje. *FBIM Transactions*, 3(1), 188-201.